

Dij Frisia

Tydskrift foar Fryske Striid en Skriftekennisse

JIERGONG LXVIII, nûmer 3

hjerst 2019

ISSN 2352-8958

Der Stamm der Friesen ist nach außen frei,
keinem anderen Herren unterworfen. Für die Freiheit
gehen sie in den Tod. Sie wählen lieber
den Tod, als dass sie sich mit dem Joch der
Knechtschambelasten ließen. Sie unterstehen jedoch
Richtern, die sie jährlich aus ihrer Mitte wählen,
die das Staatswesen unter innen ordnen und regeln.
Die gesammtesische Landesversammlung soll mit
ihm siebentwachtig des Volkes aus dem
sieben Gemeinden zu Opstalboom am Stening in der
Viergemeinde ...

op it boskpaad
nei kleaster Ithow

(1)

(2)

(3)

Byskriften:

1: Makette fan de eardere kleaster-tsjerke te Ihlow.

2: De ynter-Fryske flagge op de dakruter fan it kleasterskelet te Ihlow.

3: It kleasterstee Ihlow binnen de 'muorren'.

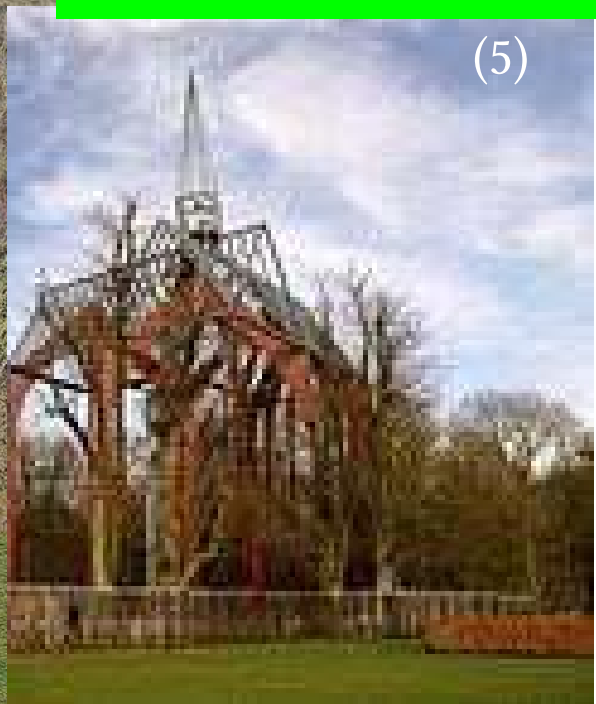
4: It 'kleaster Ihlow' hjoed-de-dei yn fûgelperspektyf.

5: It skelet fan it kleaster Ihlow.

(4)

(5)

Ús eigen Taal (32)

Sytze T. Hiemstra

It kleaster Ihlow en de Opstalsbeam as ynspiraasjeboarne

Ynlieding

Yn it ramt fan 'Explore the North' krewearret de Jongfryske Mienskip foar bettere bannen tusken de eardere Fryske seelannen. Bestjoerslid Sander Hoekstra hat yn ús tydskrift ferslach dien fan in tige slagge moeting (op sneon, 29 juny 2019) mei de East-Friezen yn Emden en by it eardere kleaster Ihlow.¹ Yn Emden waard it Ostfriesische Landesmuseum besocht en it plak fan it eardere sistersiünzer kleaster te Ihlow. Beide plakken binne fan grutte betsjutting foar de skiednis fan de Friezen.

It 'Friesenkongress' fan de Ynterfryske Rie, dat krekt in jier earder yn Au[w]erk (Aurich, Ostfriesland) organisearre waard (fan 1 o/m 3 juny 2018), hie as sintrale fraach 'Was ist Friesische Kultur heute?'. Yn dat ramt waard der ek in wurkwinkel organisearre op 'Klosterstätte Ihlow' mei as tema 'Klöster und Konfessionen'. Arno Ulrichs fan de *Seksje East* fan dy Rie hat dêr in wiidweidige en nijsgjirrige lêzing holden oer de skiednis fan it kleaster Ihlow en wat dêrmei anneks is. In goed jier letter is der in kreas ferslachboekje ferskynd fan de lêzings en de trije wurkwinkels.² In koarte gearfetting fan inkelde haadpunten is te finen yn dat ferslach en dy liket my ek relevant foar de besite fan de *Jongfriezen* in jier letter. Boppedat jout ien en oar my oanlieding om myn ideeën oer it ynstitúsjonalisearjen fan in ynter-Fryske politike gearwurking, lykas it oprjochtsjen fan in *ynter-Frysk kultuerparlemint*, yn ús fermidden wer ris op it aljemint te bringen.

Men komt dan hast as fansels by it sammelpak fan de midsiuwske Friezen terjochte, de *Opstalsbeam*. En dan past in oersetting út it Dútsk wei yn ús Frysk fan de trije siden oer de wurkwinkel 'Klöster und Konfessionen' dêr hiel goed by. Hjirûnder folget sadwaande earst myn oersetting, wêrby't ik foar alle dúdlikens ek in

stikmannich noaten taheakke haw.

Kleasters en konfesjes

It kleasterlânskip yn East-Fryslân ('Ostfriesland') oan de oare kant fan de hjoeddeiske steatsgrins, befette yn syn heechtiidagen wol sa'n 30 kleasters, stiften³, kommanderijen (ek: *kommenden*)⁴ fan ûnderskate kongregaasjes⁵. Neffens de oerlevering soe der hast nearne yn it midsiuwske Dútske Ryk sa'n konsintraasje fan kleasters west hawwe. Dy grutte tichtens jout de betsjutting oan fan sokke fêstigings foar de ekonomyske, politike en sosjale struktueren fan East-Fryslân. De measte kleasters ûntstiene yn de 12de en 13de iuw, doe't der

praat wurde koe fan in echte *oprjochtingsweach*. It grutste part hearde ta oardermienskippen, dy't doe it measte yn West-Europa te finen wiene. Nei de Reformaasje⁶ waarden de kleasters opheft en de gebouwen ôfbrutsen. Dêrby rekken ek gâns byldmateriaal en skriftlike boarnen ferlern.

Troch it opheffen fan de kleasters yn de rin fan de Reformaasjetiid ferdwûnen ek de gebouwen fan de delsettings. It langste bleau de tsjerke fan it Fransiskanerkleaster yn Emden bewarre. Dy waard op 21 july [ferfolch begjint op side 5]

Sytze T. Hiemstra

¹ Sjoch: *Nij Frisia*, jrg. LXVIII, nû. 3, hjerst 2019, s. 12-15 (dit nûmer).

² Friesenkongress vom 1. bis 3. Juni 2018 in Aurich, 'Was ist friesische Kultur heute?' Eine Dokumentation (Aurich: Interfriesische Rat, 2019, 88 siden).

³ Kleasters.

⁴ Bestjoerlike ienheid fan in ridderlike oarder.

⁵ Kleastermienskippen.

⁶ De spjalting yn it westerske kristendom, dy't ynlaet waard troch it krewearjen fan Martin (Marten) Luther, Jehannes Calvin (berne as Jehan Cauvin) en oare iere protestanten.

Kolofon

Wy binne wiis mei jo kopij. Dat kinne bydragen wêze op it mêd fan Fryske striid, Fryske literatuer, Fryske skiednis, Frysk ûnderwiis, fersen en ferhalen. Foar it folgjende nûmer moat dy ynstjoerd wurde foar 1 jannewaris 2020. Samler: foar kopij op papier, drs. Piter Dykstra, Balthasar Bekkerstrjitte 7, 9123 JV MITSELWIER; digitale kopij: piter@dykstra.frl

Fêste meiwurkers

drs. Piter Dykstra, drs. Sytze T. Hiemstra, Ed Knotter en dr. Bertus Jans Postma. Korreksje: S.T. Hiemstra en E. Knotter. Opmeitsjen en technyske fersoarging: P. Dykstra.

Meiwurkers oan dit nûmer

drs. Piter Dykstra, drs. Tom Dykstra, drs. Sytze T. Hiemstra, dr. Eric Hoekstra, Sander Hoekstra, Aant Mulder, dr. Bertus J. Postma, Jaap Slager.

Postadres

Jongfryske Mienskip,
Postbus 719,
8440 AS IT HEARRENFEAN

Webstek

www.jongfryskemienskip.frl

E-postadres

jongfryskemienskip@gmail.com

Bankrekken

NL92 INGB 0001 0695 35
op namme fan:
Jongfryske Mienskip, IT HEARRENFEAN

Bestjoer

Sjoerd Groenhof, Chris van Hes (foarsitter), Sander Hoekstra, Wolter Jetten (skriuwer/skathâlder), Frâns Koning en Jos de Boer.

Fan de redaksje

Ús hjerstnûmer hat - lykas mear nûmers fan de lêste tiid - in tema: *East-Fryslân*. It reiske nei Emden en Ihlow op 29 juny 2019 moast fansels ferslein wurde. Sander Hoekstra hat der kreas ferslach fan dien (ek noch betanke, Sander, foar hoe'tsto ferslach dien hast fan ús petear ûnder it middeismiel). It wie in ynspirearjende dei en it hat laat ta noch in artikel yn dit nûmer, dêr't wy mei iepenje.

Sytze Hiemstra beskriuwt de skiednis fan it kleaster Ihlow dy't ek mei de skiednis fan de Opstalsbeam gearhinget, om't dêr de oarkonden fan it lânfredebûn bewarre waarden. Mei de ferneatiging fan it kleaster waarden ek de bewizen fan it bestean fan ús sintraal bestjoer wei. It plak is histoaryske grûn foar in nij op te rjochtsjen mienskiplik kultuerparlemint. It brief fan de Fryske Rie oan de advyskommissje fan it Ramtferdrach, dat dêr ek oer giet, is ek opnommen (yn it Ingelsk en it Nederlânsk).

Fan Eric Hoekstra binne twa haadstikjes oer de besibbens fan in Ingelsk en it Frysk opnommen: hoe nei is dy bân en kinne Friezen en Ingelsen inoar ferstean?

Bertus Postma follet eins mar in gatsje. Dat ús kommissaris in bettere titel fertsjinnet, is mar ien stapke yn de Fryske striid, mar foar it byld nei bûten wol in wichtich útstel.

Yn syn twadde artikel *'It is mei sizzen net te dwaan'* beljochtet Tom Dykstra it provinsjale belied oangeande it Fryske ûnderwiis op skoalle fan de lêste fjouwer jier. It is dochs treurich dat dêr krekt de striid foar it Frysk stomp rint op in *ûntheffingsbelied*, dat in prima wapen is yn de hannen fan de skoallen dy't Frysk mar neat fine.

Ed Knotter besprekt de nijste útjefte fan it helpboekje *'Tiidwurden'* fan de Afuk. Dat is foaral wichtich fanwegen de taalhâlding dy't er by de Afuk sinjearret. Wy binne fan betinken dat op dat mêd in ûnderwiisynstitút no net op de ûntjouwing foarút rinne moat, mar dat *konserwatisme* krekt de reden fan it bestean fan taalûnderrjocht is.

Yn de achtste kolum fan Jaap Slager lêze wy hoe't men in oerke rûnefrouljusgimmestyk ek trochbringe kin. Ik stiek mei it lêzen jit ek in tal nije wurden op.

In soad lêsnocht tawinske!

Piter Dykstra

By de foarside

Jongfriezen op 29 juny 2019 byinoar op it paad nei it eardere kleaster Ihlow.

Foarkant fan it ferslachboekje oer it Friezekongres fan 1 o/m 3 juny 2018.

1938 by in brân folslein ferwoastge en op it lêst ôfbrutsen. Ek oarkonden, oerienkomsten, byldmateriaal en skriftlike boarnen rekken in de rin fan de sekularisaasje⁷ fierhinne wei. Soks makket de wurdearring fan it East-Fryske kleasterwêzen lestich. It is net iens mooglik om it kreative tal te neamen fan de yn East-Fryslân stifte kleasters. Dat wurdt wol op likernôch 30 taksearre. Faaks hawwe der yn de Hege Midsiuwen mear stiftings west, dy't Cornelius Ignatius Damen yn syn *Geschiedenis van de Benediktijnenkloosters in de provincie Groningen* as *earmoedskleasters* oantsjut en dy't nei it stiftsjen dêrfan al rillegau wer opjûn waarden. Oare wiene oarspronklik mooglik selsstannich, lykas bygelyks de 'Kommende Hesel', mar waarden letter yn gruttere 'huzen' opnommen. It bûtenwenstige hege tal kleasters en kommanderijen yn East-Fryslân wurdt ferklearre omdat him dêr doe noch gjin 'Landesherrschaft'⁸ ûntwikkele hie en der sadwaande allinnich in swakke kontrôle fan de tsjerklike oerheid bestie. Dêrtroch kaam it ta in symbioaze⁹ fan pleatslike elites¹⁰ mei de geastlike ynstellings. Sa soargen it rekrutearjen¹¹ fan de muontsen út de eigen omkriten, de skinkings fan de pleatslike hegerein, de fiergeande meisizzenskip fan de likebruorren¹² en de betreklik selsstannige (autonome) organisaasje fan de ridderoorders foar it bewoarteljen

Kommissaris fan Fryslân

De 'Kommissaris fan Fryslân', Arno Brok (rjochts), makket by Bertus Jans Postma it JFM-earelidspjeldsje fêst (15-05-2019).

Yn de oarloch wie ús harkjen nei radio Oranje in nuodlik ûndernimmen: ús buorman fertrouden wy net. Mar nei de befrijing fan de Poepen – en de buorman – harken wy sneintemiddeis nei de AVRO, nei in boekbesprek fan dr. P.H. Ritter jr. Fan him haw ik doe ris in pleit heard foar de funksjebeneaming 'Kommissaris fan Fryslân' ynstee fan 'Kommissaris fan de Keninginne'.

By de ynauguraasje fan ús tsjintwurdige kommissaris Brok op 1 maart 2017 hie de waarnimmend kommissaris, frou Leemhuis, it twaris en mei klam oer 'Kommissaris fan de Kening yn Fryslân'. Mar yn de Ljouwerter fan 17 septimber (2019) sei de echte kommissaris: 'Myn earste loyaliteit is kommissaris fan Fryslân te wêzen.'

Wurk foar de wetjouwer, tinkt my: skrasse de wurden 'de Kening yn'. Putsje fan neat ...

Bertus Jans Postma

⁷ ûnttsjerkliking en de delgong fan de ynfloed fan religy.

⁸ In soevereine steat mei in lânshear of foarst.

⁹ Harmoanyske omgong fan 'organen' dy't foar beide geunstich binne.

¹⁰ Lytse maatskiplike groep mei bûtengewoane skaaimerken of foarrjochten, wêrtroch't dy op in beskaat mêd (polityk, militêr, ekonomysk, kultureel) de heechste posysje ynnimt.

¹¹ It oanfoljen, oannimmen.

¹² Likebroer: lid fan in kleastermienskip dy't wol de kleasterbefoften ôflein hat, mar net ta pryster wijd is.

fan de kleasters yn it pleatslike bewustwêzen.

It begjin fan de kleasterstiftings wurdt yn de tiid fan it bewâld fan de *Ottoanen*¹³ en de *Saliërs*¹⁴ datearre. Nei it oerweldigjen en it yntegrearjen fan East-Fryslân yn it Frankeryk makken de Franken nei de mislearre kerstening mei help fan de misjonarissen Liudger¹⁵ en Willehad¹⁶ dêr in nij begjin mei. De krite waard foar in part tawiisd oan it bisdom Bremen en foar in oar part oan it bisdom Münster. Yn dy tiid falle de earste kleasterstiftings, dy't benammen as beskieden missysintra sjoen wurde moatte en minder as grutte gebedssintra. Suver alle East-Fryske kleasters waarden yn it earstoan as dûbelkleaster oprjochte, wêryn't sawol muontsen as nonnen wennen. Yn de rin fan de Midsiuwen trunen de oarders der sterk op oan om de manlike en froulike bewenners romtlik faninoar te skieden. Yn East-Fryslân wie dat benammen it gefal by de sistersiïnzers¹⁷ en de premonstratinzers¹⁸. Yn de tiid dêrnei waarden in stikmannich kleasters opsplittst. Sa stiften bygelyks de sistersiïnzers it kleaster yn **Ihlow** doe't de bewenners fan it *dûbelkleaster Meerhusen* fersochten om yn de oarder opnommen te wurden. By't einsluten folge de tastimming fan it generaal kapittel¹⁹ mei as iennichst betingst dat foar de *muontsen* in *nij* kleaster oprjochte wurde moast. Meerhusen bleau dêrby op geastlik, juridysk en ekonomysk mêd ôfhinklik fan in *manljus*kleaster, lyk- as dat ek it gefal wie by oare oarderdelsettings dy't in *frouljus*kleaster wurden wiene.

Der waarden boppedat ek huzen mei *likesusters* stifte, wêryn't de bewenners gjin koargebedens yn it Latyn songen, mar koarte gebedens opseine in de eigen lânstaal. Harren foarnaamste taak wie lykwols it arbeidzjen.

It sistersiïnzerkleaster Ihlow

As stiftingsdatum fan it kleaster jildt it jier 1228. Oant it opheffen dêrfan yn de rin fan de Reformaasje (1529) wie Ihlow ien fan de wichtichste kleasters yn de Fryske regio en it noardwesten fan Dútslân. De abten fan Ihlows spilen in grutte rol yn de polityk, kultuer en godtsjinst. Hja fungearren bygelyks as frederjochter en hiene it tafersjoch op de silen (útweatheringsslûzen).

Yn de tiid fan de 'Fryske Frijheid',²⁰ berikte de politike betsjutting syn hichtepunt. Dêr binne ûnderskate oanwizings foar.²¹ Foarst lei it gearkomsteplak fan it lânfredebûn fan de *Opstalsbeam* tichteby Ihlow. Dêrom komt allinnich it kleaster yn de beneaming as bewarplak fan it segel en de oarkonden fan it ferbûn fan lânsgemeenten²². It wie faaks it argyf en kantoar fan it bûn. Foar it neiste komt ek it segel fan it bûn út Ihlow. It byldet de troanjende faam Marije ôf as beskermhilli-

¹³ De beneaming *Ottoanen* (911-1024) ferwiist nei de keizers Otto I de Grutte (berne 912; 936-973, keizer 962), Otto II (973-983, keizer 973; hy wie trouw mei de ferneamde Byzantynske prinsesse Theophano) en Otto III (983-1002; keizerin Theophanu is regintes), dy't de grûnslach lein hawwe foar in machtich Dútsk keizerryk. Otto III stoar jong, liet gjin erfgenamten nei en it keningskip gie nei syn neef Hindrik II, dy't yn 1024 stoar sûnder manlike erfgenamten nei te litten. Sadwaande wie it dien mei de Ottoanske dynasty. Dêrnei gie de kroan oer op de *Salyske* dynasty.

¹⁴ De *Salyske* dynasty (ek wol: Frankyske) wie yn de Hege Midsiuwen in hearskersfamylje fan fjouwer keningen fan Dútslân (en tagelyk ek keizers fan it Hillige Roomske Ryk) yn de hûndert jier tusken 1024-1125: Koenraad II [Conrad II, berne ca. 990] (1024-1039, keizer 1027), Hindrik III (1039-1056, keizer 1046), Hindrik IV (1056-1106, keizer 1084), Hindrik V (1106-1125, keizer 1111).

¹⁵ *Liudger* (742-809): Fryske misjonaris yn it gebiet fan de Friezen. Yn 777 ta pryster wijd, stifter fan in abdij yn Werden (796) en de earste biskop fan Münster (805).

¹⁶ *Willehad(us)* (ca. 740-789): Angelsaksyske misjonaris ûnder de Friezen en Saksen en de earste biskop fan Bremen.

¹⁷ De oarder fan de sistersiïnzers is in kleasteroarder dy't yn 1098 troch in abt, de ealman Robert fan Molesne, oprjochte is yn Cîteaux (Latyn: *Cistercium*) yn Boergondië as reaksje op it feit dat de Regel fan Benedictus hieliten minder neilibbe waard yn de Frânske benediktinerkleasters, benammen yn de abdij fan Cluny. Om 1160 hinne waard it kleaster *Klaarkamp* (Claercamp; offisjeel 'Monasterium beate Maria de Claro Campo' [kleaster fan de Hillige Marije fan Klaarkamp]) stifte by Rinsumageast en yn 1188 in dochterkleaster by Boalsert, Blomkamp. Letter folge troch Aduard (1192).

¹⁸ De 'Ordo Canonici Regularis Praemonstratensis' (premonstratinzers of norbertinen) is in kleasteroarder fan reguliere kanniken fan de Oarder fan Prémontré.

¹⁹ Bestjoerskolleezje fan in geastlike mienskip.

Makette fan de eardere kleastertsjerke te Ihlow.

It 'kleaster Ihlow' hjoed-de-dei yn fûgelperspektyf.

ge (patrones) fan alle Friezen en de sistersiinzers mei it Jezusbern tusken twa kriichsfeinten yn.²³ De ûnder de troan fan Marije ôfbylde muontsen dy't om foarspraak bidde, wurde as ferwizing nei de Ihlower geastliken ferstien, dy't harren oanpart leveren yn it saaklik ferkear fan it bûn. Ek it râneskript fan it segel, dat dúdlik oerienkomt mei in troch de sistersiinzers oarder brûkte seinspreuk, pleitet foar de ynfloed fan de Ihlower muontsen. Yn it Latyn stiet der skreaun: HIS SIGNIS VOTA / SVA REDDIT FRISIA TOTA / CVI CUM P[RO]LE PIA / SIT CLEMENS VIRGO MARIA²⁴ (= Troch dit segel hâldt hiele Fryslân him oan wat it ûnthjitten hat, dat de barmhertige faam Marije it mei har bern genedich wêze mei).

Yn de tiid fan de hearskippij fan de haadlingen²⁵ hawwe de *Tom Brokes* [d.w.s. leden fan de haadlingefamylje *Tom Brok*]²⁶ beskermhearen fan Ihlow west. Goed 300 jier nei syn stifting heften de greven fan East-Fryslân it kleaster yn it jier 1529 op. De gebouwen lieten se dêrnei ôfbrekke of joegen dy in nije funksje.

Hjoed-de-dei binne der yn it Ihlower wâld boppe de grûn gjin oerbliuwsels mear oer fan de kleastergebouwen. Troch opgravings binne der muorre-, pyldefûneminten en flierren fan de tsjerke en de muontsehuzen bleatlein. Boppedat lizze der op it ter-

²⁰ De 'Fryske Frijheid' is de tiid dat de Friezen nêst bestjoerd waarden troch in greve of hartoch, mar harsels bestjoerden, rûchwei fan 993 (deaslach op greve Arnulf) of 1101 (moard op greve Hindrik de Fette) oant 1498 (hartoch Albrecht III fan Saksen wurdt potestaat [gûverneur] fan Fryslân mei de Ommelannen). Yn West-Fryslân einige de 'Fryske Frijheid' al earder troch oermastering troch de greven fan Hollân (1289 en 1297; sjoch ek: Sytze T. Hiemstra, *Us eigen Taal* (31), 'De genoside fan "Froanen" (1297): foar- en neispul (I)'; yn: *Nij Frisia*, jrg. LXVIII, nû. 2, simmer 2019, s. 3, 5-11). Yn East-Fryslân kaam healwei de fyftjinde iuw in ein oan de 'Fryske Frijheid' trochdat de Cirksena's it ta in greefskip wisten te meitsjen.

²¹ Sjoch bgl. ek: Douwe Kalma, *Skiednis fan Fryslân* (Grou/Ljouwert: Douwe Kalma Stifting & Utjowerij "Fryslân", 1ste pr. 1935, 3de pr. 1965), haadst. XX. 'De frijheitsstriid, ± 1200 – ± 1400, East fan de Lauwers' (s. 144-147) en haadst. XXI. 'De Upstalbeam', s. 153-161). En: Oebele Vries, *Frijheid fan Fryslân. De útsûnderlike oarsprong fan de Steaten fan Fryslân* (Provinsje Fryslân, febrewaris 2016, 27 siden).

²² In lâns gemeente wie in lyts republykje. Deryn wie noch gjin sprake fan in lânshear en in feodale adel.

²³ Myn Facebook-akkount (<https://www.facebook.com/sthiemstra>) befettet, as foarm fan magysk tinken, net foar neat in ôfbylding fan it ferneamde Marije-segel fan it *Opstalsbeam-bûn*.

²⁴ His signis vota sua reddit Frisia tota Cui cum Prole pia sit

It kleasterstee Ihlow binnen de 'muorren'.

rein twa kleasterfivers dy't foar in part bewarre bleaun binne, en wâlen en fjochtgroppen. Yn it omlizzende boskgebiet kin men boppedat noch in protte ikkers²⁷ weromkenne.

In part fan it areaal foarmet hjoed-de-dei it 'Archäologische Park Klosterstätte Ihlow'. Fan 2005 oant 2009 liet de gemeente Ihlow de eardere kleastertsjerke op in skaal fan 1: 1 op 'en nij oprjochtsje: mei klimmerblêd oergroeide matten fan stielgaas jouwe de muorren fan de sistersiënzer bouwurk oan. It gebiet binnen dy griene 'muorren' is no goed te begaan. Fan 2005 ôf waarden op dat plak boppedat it eardere koar en de alterromte as in skulptuer fan hout en stiel opboud neffens de oarspronklike grutte. Dy rekonstruksje, dy't de bouwize fan de romaansk-goatyske styl fan midsiuwske bakstiennen tsjerken wjerspegelet, berikt mei de dakruter in hichte fan sa'n 45 meter. Ûnderdiel fan dy rekonstruksjes is in 'Raum der Spurensuche' (ek: stilteromte) ûnder de eardere kleastertsjerke.

Takomst skeppe út it ferline

Sa'n 'stilteromte' kin ek oanlieding jaan om nei te tinken oer wat ús as Friezen oan beide kanten fan de steatsgrins bynt en hoe't wy de ûnderlinge gearwurking yn de heine takomst fierder fersterkje en ynstitúsjonalisearje kinne.

Yn in artikel út it boppeneamde ferslachboekje tsjut

clemens Virgo Maria. Dútsk: Durch dieses Kennzeichen erfüllt ganz Friesland seine Zusagen, dem mit dem heiligen Knaben die Jungfrau Maria gnädig sei. Sjoch ek: Hajo van Lengen, 'Karl der Große, Jungfrau Maria und andere Heilsbringer als Garanten und Patrone Friesischer Freiheit. Zu den Siegeln der Landesgemeinden Frieslands im Mittelalter' (s. 90-133). Yn: Hajo van Lengen (Hrsg.), *Die Friesische Freiheit des Mittelalters – Leben und Legenden* (Aurich: Ostfriesische Landschaftliche Verlags- und Vertriebsgesellschaft mbH, s. 120-123).

²⁵ *Haadling*: Fryske ealman dy't yn in lyts gebiet in beskaat foech yn bestjoer en rjochtspraak hat (fjirtjinde oant santjinde iuw).

²⁶ Ek bekend as: tom Broke, tom Brook, tom Broek, ten Brok, ten Broke. De stamheit fan de famylje, Keno, wie ôfkomstich út it slachtme *Kenesma*, dat him letter *Tom Brok* neamde.

²⁷ *Ikker/eker*: stripe bou of greide tusken twa fuorgen of greppels.

²⁸ Niels Petersen, 'Die Suche nach einer friesischen Kultur heute im Spannungsfeld von Region, Identität und Kulturbegriff' (s. 59-70; oanhaal op side 69). Yn: *Friesenkongress vom 1. bis 3. Juni 2018 in Aurich, 'Was ist friesische Kultur heute?' Eine Dokumentation* (Aurich: Interfriesische Rat, 2019). Dr. Niels Petersen (1979) is wittenskiplik meiwurker oan it 'Institut für Historische Landesforschung' fan de universiteit Göttingen.

²⁹ Interfriesischer Rat/Ynterfryske Rie: Protokoll der Mitgliederversammlung 2019 (Freitag 24. Mai 2019, Gemeindehaus Helgoland):

Sytze Hiemstra: 'Er berichtet über den Besuch der Rat von Europa an der Provinz Fryslân im Rahmen der Europäischen

dr. Niels Petersen fan de universiteit Göttingen dêr ek op as er opmerkt: 'Die Friesinnen und Friesen in der Region setzen sich mit ihrem Alltag auseinander und leben ihn vor dem Hintergrund ihres ererbten kulturellen Wissens. Wenn sie offensiv und positiv ihre Heimat erleben und neben die traditionellen Erzählungen neue stellen, um die Zukunft aktiv zu gestalten, wenn sie den Lebens- und Wirtschaftsraum Küste gemeinsam erleben und bewahren wollen, dann müssen sie als

Region, als Friesland offensiv und selbstbewusst auftreten. Dazu gehören de Friesen-Droapen ebenso wie gemeinsame politische Initiativen auf nationaler und europäischer Ebene.'²⁸

Ik haw dat sels (as bestjoerslid fan de Fryske Rie) ek op it aljemint brocht by û.o. de Ynterfryske Rie en de provinsje Fryslân troch middel fan de fierdere fersprieding fan myn bydrage oan in moeting mei de leden fan it 'Advisory Committee' fan de *Ried fan Europa* oangeande it útfieren fan it *Ramtferdrach foar de Beskerming fan Nasjonale Minderheden* ('Framework Convention for the Protection of National Minorities') op moandei, 19 nov. 2018 yn it Provinsjehûs te Ljouwert.

Yn myn Ingelsktalige bydrage (mei in oersetting yn it Hollânsk) komme *fiif* winsken op it aljemint om de gearwurking fan ús (Westerlauwersk) Fryslân mei Easten Noard-Fryslân (yn Dútslân) te fersterkjen, bgl. op it mêd fan it *ûnderwiis yn de mienskiplike skiednis* (de skiednis fan de *Friezen*), it gearstallen fan *yntegraal* meartalige learmiddels mei in grut oanpart fan it Frysk, it op makronivo *oprjochtsjen in ynter-Frysk kultuerparlemint* ('Opstalsbeam-parlemint') en fan in telefyzjestjoerder foar *autochtoane Europeeske* (taal)minderheden dy't programma's útstjoere moatte soene mei û.o. *Frysktalige ûndertiteling* (it oanbelangjende stik is op in oar plak yn dizze *Nij Frisia* ôfprinte, s. 10-12).

Myn útstel foar in mienskiplik 'Opstalsbeam-parlemint' foar 'politisy' is yn 2018 en 2019 ek yn de rûnten fan de *Ynterfryske Rie*²⁹ goed ûntfongen en ik tidigje op in fierdere útwurking. Dêr kin ik ek de stipe fan alle *Jongfriezen* hiel goed by brûke!

Charta der Sprachen [= 'Framework Convention for the Protection of National Minorities', sth].

Er hat die Idee, ein gemeinsames Interfries Culture Parlament einzurichten. Die Ostfriesische Landschaft kann möglicherweise als Standort dienen. Er hatte auch einen Namen: Upstalsboom Parlament. Hiemstra bittet die Anwesenden, darüber nachzudenken.

Der Vorsitzende kommt auf der Grundlage der Antworten zu dem Schluss, dass die anwesenden Personen dies für eine gute Idee halten.

Frau Netty Zander fragt Hiemstra was er als Speerspitze eines Interfries Culture Parlament ansieht. Hiemstra sagt er wolle das Stück mit den Anwesenden teilen. Dann kann jeder bei Bedarf darüber nachdenken. Form geben. Wir sind auf dem Weg zu neuen Strukturen in Europa. Lesen Sie auch Ulrike Gurikes [= Guérot, sth] Buch "Save Europe". Mehr Unabhängigkeit für die Regionen in Europa [Ned.: Ulrike Guérot: *Red Europa!*, 2017; Dútsk: *Warum Europa eine Republik werden muss. Eine politische Utopie*, 2016, benammen haadstik 8, sth].

Arno Ulrichs hat noch eine ergänzende Bemerkung, dass es in den drei Friesländern kleine vergleichbare Kulturen gibt.

Herr Bahnsen sagte, er möchte alles schriftlich erhalten. Für die Minderheiten Rat. Ähnliches wurde vor drei Jahren auch in Berlin diskutiert, kam aber nicht weiter, dies gibt Anhaltspunkte für das weitere Vorgehen.

Der Vorsitzende kommt zu dem Schluss, dass dies fortgesetzt wird' (s. 3-4; fetprint fan my, sth).

It 'Totius-Frisiae'-segel fan it Bûn fan de (sân) Fryske Seelannen, tusken 1324 en 1338 brûkt op alle offisjele stikken. In tota Frisia-fariant parearret ek op in oarkonde út 1361 (yn: Groninger Museum). Twa orizjinelen binne bewarre bleaun: ien út 1324 (yn Bremen) en ien út 1338 (yn Parys: Centre historique des Archives nationales).

Brief fan de Fryske Rie oan de *Ried fan Europa* oer it ‘Ramtferdrach foar de Beskerming fan Nasjonale Minderheden’

To:

Members of the Advisory Committee of the Framework Convention on the protection of national minorities

Subject: contribution of the Fryske Rie regarding the promotion of cross-border cooperation of Westerlauwers Fryslân (Neth.) with East and North Friesland (in Germany)

Ljouwert/Leeuwarden, Nov. 19, 2018

Right Honorable Members of the Advisory Committee,

The ‘Stifting Fryske Rie’ was formally established in 1980 and has the objective to promote Frisian culture (including its own language and history) through international contacts and organizes in that context exchanges with ‘Ostfriesland’ (Lower Saxony) and ‘Nordfriesland’ (Schleswig Holstein).

The Fryske Rie is part of the Ynterfryske Rie (‘Interfriesische Rat’) formally established in 1999, representing the common interests of the three Frisian countries. Since 1930, this cooperation has developed on an informal basis and has been developed over the years.

It has been requested to pay attention to Articles 4, 6,

Translation in Dutch:

Voor:

leden van de Adviescommissie van het Kaderverdrag inzake de Bescherming van Nationale Minderheden

Onderwerp: bijdrage van de Fryske Rie aangaande het bevorderen van de grensoverschrijdende samenwerking van Westerlauwers Fryslân (Ned.) met Oost- en Noord-Friesland (in Duitsland)

Ljouwert/Leeuwarden, 19 nov. 2018

Zeer geachte leden van het Advisory Committee,

De *Stifting Fryske Rie* is formeel opgericht in 1980 en heeft als doelstelling om via internationale contacten de Friese cultuur (inclusief de eigen taal en geschiedenis) te bevorderen en organiseert in dat kader o.a. uitwisselingen met ‘Ostfriesland’ (Nedersaksen) en ‘Nordfriesland’ (Sleeswijk Holstein). De *Fryske Rie* maakt als ‘Sectie West’ deel uit van de in 1999 formeel opgerichte *Ynterfryske Rie* (‘Interfriesische Rat’), die de gemeenschappelijk belangen van de drie Frieslanden behartigt. Al sinds 1930 is die samenwerking op informele basis ontstaan en in de loop der jaren verder ontwikkeld.

Er is gevraagd om aandacht te schenken aan de artikelen 4, 6, 15, 17 en 18 van het kaderverdrag. Partijen kunnen in dat kader ook maatregelen nemen om grensoverschrijdende samenwerking te bevorderen

15, 17 and 18 of the Framework Convention. In this context, parties can also take measures to promote cross-border cooperation (e.g. Article 18. 2).

As far as Article 18 is concerned, the cooperation in the field of *education* in (1) the various *Frisian languages* (West[er]lauwers] Frisian, Saterfrisian and North Frisian) and (2) in the *common history* of the Frisians could be considerably strengthened and improved. At the (macro-) level of the relevant authorities (policy, politics) and the compilation of common, integrated digital learning resources more could be done. Television broadcasts from and for European national autochthonous minorities with *subtitles in their own Frisian languages* can be of supporting importance.

Some concrete wishes in this regard are:

1. Putting together an official inter-Frisian *history canon* (in relation to the history of the Frisians in Europe and beyond).

2. Writing (or having written) *official core objectives for history teaching* in the three Frisian countries.

3. Compiling *integrated* (digital) multilingual learning tools for the three Frisian countries, with at least 35% of the Frisian language being used as the language of instruction in that teaching material. In this context, integration means that the successive paragraphs of the text of a learning resource are written *alternately* and *consecutively* in Frisian, German (in Germany), English (Neth./Germany), Dutch (Neth.) (thus not with double-language, but with monolingual paragraphs, i.e. *vertical integrality*). And in which within each (monolingual) section of that multilingual learning resource, the *technical terminology* (important concepts of a subject or learning area) and the *nomenclature* (naming of plants, animals, chemicals, etc.) are always trilingual or quadrilingual *next to each other* be mentioned (i.e. *horizontal integrality*). In addition, matching valuable *Frisian idiom* must also be integrated into the various chapters and sections. With this set-up there is thus a double integrality of languages: as an educational tool and as an educational *goal* (for various subjects and learning areas).

4. Establishing a joint *Inter-Frisian Culture Parliament* to promote mutual political and administrative cooperation (at macro level) and, among other things, aimed at advocating or defending the common interests of the three Frisian countries

(bijv. art. 18, lid 2).

Wat art. 18 betreft zou de samenwerking op het gebied van het onderwijs in de verschillende *Friese talen* (Westerlauwers Fries, Saterfries en Noord-Fries) en in de *gemeenschappelijke geschiedenis* van de Friezen nog aanzienlijk versterkt en verbeterd kunnen worden. Ook op het (macro)niveau van de relevante overheden (*beleid, politiek*) en het samenstellen van gemeenschappelijke, geïntegreerde digitale *leermiddelen* zou er meer gemeenschappelijk gedaan kunnen worden. Televisie-uitzendingen van en voor Europese nationale autochtone minderheden met een ondertiteling in de eigen Friese talen kunnen daarbij van ondersteunend belang zijn.

Enkele concrete wensen dienaangaande zijn:

1. Het (laten) samenstellen van een officiële inter-Friese geschiedeniscanon (m.b.t. de *geschiedenis van de Friezen* in Europa en daarbuiten).

2. Het (laten) schrijven van officiële gemeenschappelijke *kerndoelen* voor het geschiedenisonderwijs in de drie Frieslanden.

3. Het (laten) samenstellen van *geïntegreerde (digitale) meertalige leermiddelen* voor de drie Frieslanden, waarbij in dat lesmateriaal de eigen Friese taal minimaal 35% als voertaal wordt gehanteerd. Integraliteit betekent in dit verband dat de opeenvolgende paragrafen van de tekst van een leermiddel *afwisselend* en *opeenvolgend* in het Fries, Duits (Dsl.), Engels (Ned./Dsl.), Nederlands (Ned.) worden geschreven (dus geen dubbeltalige, maar ééntalige paragrafen; d.w.z. *verticale integraliteit*). En waarbij *binnen* iedere (ééntalige) paragraaf van dat meertalige leermiddel de *vakterminologie* (belangrijke begrippen van een vak- of leergebied) en de *nomendatuur* (naamgeving van bijv. planten, dieren, chemische stoffen, enz.) steeds wél weer drie- of viertalig *naast elkaar* worden vermeld (d.w.z. *horizontale integraliteit*). Daarnaast dient ook bijpassend waardevol *Friestalig idioom* te worden geïntegreerd in de diverse hoofdstukken en paragrafen. Bij deze opzet is er dus sprake van een dubbele integraliteit van talen: als onderwijsmiddel en als onderwijsdoel (voor verschillende vakken en leergebieden).

4. Het tot stand brengen van een gezamenlijk inter-Fries *cultuurparlement* ter bevordering van de onderlinge politieke en bestuurlijke samenwerking (op macroniveau) en o.a. gericht op het bepleiten of behartigen van de gemeenschappelijke belangen van

(e.g. the performance of lobbying activities in important capitals such as Berlin, The Hague and Brussels). Such an 'Opstalsbeam' parliament could have its seat in Aurich (for instance in the Ostfriesische Landschaft building).

5. The aim to set up a *television channel for native European (language) minorities / peoples* according to the model and set-up of ARTE (a European culture TV channel that already uses six languages) with minority daily news, with informative documentaries and films about such minorities and (also) Frisian-language subtitles (in West[erlauwers] Frisian, Saterfrisian and North-Frisian).

Of course, there is much more to be thought about in the area of closer cooperation between the three Frisian countries, but a future Opstalsbeam parliament (for example based on the *Ostfriesische Landschaft* model and focused on culture, science and education) would be an excellent stepping stone.

On behalf of the Fryske Rie,
drs. Sytze T. Hiemstra (board member).

de drie Frieslanden (bijv. het verrichten van lobbyactiviteiten in belangrijke hoofdsteden als Berlijn, Den Haag en Brussel). Zo'n 'Opstalsbeam'-parlement zou zijn zetel kunnen krijgen in Aurich (bijv. in het gebouw van de Ostfriesische Landschaft).

5. Het streven naar het oprichten fan een *televisiezen-der* voor autochtone Europese (taal)minderheden/volken volgens het model en de opzet van ARTE (een Europees cultuur-tv-kanaal dat nu al zes talen hanteert) met een *minderhedenjournaal*, met informatieve documentaires en films over zulke *minderheden* en (ook) met *Friestalige ondertiteling* (West[erlauwers] Fries, Saterfries en Noord-Fries).

Uiteraard is er veel meer te bedenken op het gebied van een hechtere samenwerking tussen de drie Frieslanden, maar een toekomstig *Opstalsbeam*-parlement (bijv. naar het model van de Ostfriesische Landschaft en gericht op cultuur, wetenschap en onderwijs), zou daar een uitstekende opstap voor zijn.

Namens de Fryske Rie,
drs. Sytze T. Hiemstra (bestuurslid)

Explore the North 2019: de JFM nei Ihlow en Emden

*Sander Hoekstra**

Ferbining

Sûnt in pear moanne hawwe wy as Jongfryske Mienskip der in East-Frysk (Ostfriesisch) suske by. Dat is benammen te tankjen oan it krewearjen fan ús bestjoerslid Wolter Jetten, dy't dêrtroch de winsk om ferbining te sykjen tusken de âlde Fryske seelannen stal jaan koe. Dat alles yn de geast fan Douwe Kalma en syn Jongfryske neilittenskip.

Wy wienen as bestjoer dan ek tige optein doe't dy 'Jungfreeske Meenskupp' oanbea om yn 2019 'Explore the North' oer de steatsgrins yn East-Fryslân foar ús te organisearjen.

Emden is in moaie Fryske hannelsstêd.

Jongfriezen yn it Ostfriesische Landesmuseum.

Neat minskliks is ús frjemd, want wy hienen it as bestjoer yn de ôfrûne tiid bêst wol drok hân mei de tige slagge útrikking fan de Jongfryske earespjelde oan ús earelid Bertus Jans Postma troch de kommissaris fan de Kening Arno Brok. Mar ek it wykein op Hilgelân en noch wat oare rinnende saken oer plaknammen en blokkearfriezen hawwe gâns tiid ferge en omtinken krige. It oanbod út East-Fryslân wei lake ús sadwaande wol ta. Fansels moast der hjir en dêr wol wat ôfpraat wurde oer de kosten, de datum, de taspraken, de kommunikaasje mei media en fansels oer it tema. Der is om in datum socht en op ús moanlikse bestjoersgearkomste earne yn maaie waard unanym besletten dat it oangean soe op sneon 29 juny 2019.

Wy hienen blykber in goede kar dien, want it waar wie 'fabelhaft': de loft stielblau, mei hjir en dêr in waarm sigentsje, in dei út tûzenen. Wy binne likernôch om healwei achten ôfset nei ús moetingssplak, it *Ostfriesische Landesmuseum Emden*. De auto rekken wy kwynt yn de Bollwerkstraße. En wylst wy nei it museum rûnen, kaam der in gefoel fan rêst oer ús: *a sort of homecoming* of *Sehnsucht*, sa't jo wolle ...

It foel my op dat der ek strjitnammen yn it Nederlânsk wienen. Myn meirider wist dêr mear fan en ornearre dat Emden fan 1806 oant 1810 troch de Frânsen by Nederlân ûnderbrocht waard. Spitigernôch is der fan de Fryske taal net in soad mear te fernimmen.

Emden

Emden is om 800 n.Kr. hinne as hannelsdelsetting op in wierde ûntstien dy't de namme *Amuthon* hie en waard yn de 12de iuw de haadstêd fan it Eastfryske greefskip *Iemsgoa*. Yn 1544 kamen der tûzenen protestantske flechtelingen nei Emden om de hartoch

Helleburden ...

fan Alva te ûntwiken. Dêrtroch groeide de stêd yn koarte tiid fan sa'n 5000 ynwenners nei sa'n 20.000. Dat hie as gefolch dat it Emden foar de wyn gie as hannelsstêd. In perioade fan grutte bloei briek oan. Emden waard in frije Ryksstêd ûnder proteksje fan de Nederlânske Republyk. Dat duorre oant 1744, doe't East-Fryslân ûnder Prusysk bestjoer kaam. En dy Prusen hawwe derfoar soarge dat de Fryske taal flugger ferdwûn is as dat it fersânjen fan de Iems syn beslach krije koe ...

Emden is in stêd mei gâns ynternasjonale skiednis en noch ear't wy yn 't museum oankamen, hie ik al besletten dat ik dêr noch wolris hinne woe. Yn it kafee fan it *Ostfriesisch Landesmuseum* wie de kofje al brún. Ik rekke fuortendaliks al yn in nijsgjirrich petear mei Marinus Jellema. Tiid tekoart fansels. Wy wienen noch lang net útpaat, mar de foarsitter fan de politike beweging *Die Friesen*, Thomas Möller-Tobiassen, hjitte ús fan herten wolkom en hy neamde spesjaal it kommen fan Johanna Evers fan de *Seelter Buund* út Sealterlân en Netty Zander fan it *Westfries Genootschap*. Chris van Hes die datselde, mar dan út namme fan de *Jongfryske Mienskip*.

Ostfriesisches Landesmuseum

Nei de kofje krigen wy in tige nijsgjirrige rûnlieding troch it museum en waarden sadwaande fierder byspikere oer de skiednis fan Emden en omkriten. Skeletten út it fean, learen skuon fan 1100 jier âld, potten út de tiid fan de trachterbekerkultuer, skiednis fan it lânskip sûnt de iistiid. De gids fan it museum

ferhelle fan de romrofte skiednis út 'e Midsiuwen. In ymposante samling swurden, harnessen en helleburden (striidbilen oan in lange stôk) mei ryklik fersiering lieten sjen dat Emden in smoarrike stêd west hie. En as wy der mei de taal net útkamen, dan joech Wolter Jetten útlis. Emden yn de Twadde Wrâldoarloch kaam ek op it aljemint. De alliearden fleagen altiten oer Emden nei it binnenlân fan Dútslân. As der op de weromreis noch bommen yn it fleantúch oer wienen, dan waarden dy mar op Emden smiten. Dat wie de reden dat sawat alle huzen yn Emden in betonnen bunker yn 'e tún hienen. Yn 1944 hat der in bombardemint mei in fjoerstoaarm west, wêrtroch't 90% fan it sintrum ferwoastge is. Der waarden ûnder de rûnlieding gâns fragen steld en sadwaande ûntstie der in tige animearre sfear tusken de dielnimmers. Om tolven hinne moasten wy fierder, want der stie noch mear op it programma! Lykwols hienen wy wol in hiele dei yn 't museum trochbringe kinnen, sa'n soad wie dêr te sjen. It wie smoarhjit doe't wy wer bûten kamen.

It middeisskofft

By de earste de bêste pizzeria hawwe wy ús deljûn en in pizza behimmele, bierdrongen en wat petearre mei de beide dielnimmers út West-Fryslan (Noard-Hollân), Netty en Lianne. Piter Dykstra siet ek by ús oan 'e tafel en die ferslach fan de 'Sis Tsiis'-aksje trije dagen earder yn De Haach, de striid foar folle mear sichtberens fan it Frysk yn it iepenbiere libben. Piter is mei ûnder oaren Sytze Hiemstra en Ed Knotter op SBS kommen en se hawwe yn guon kranten op de foto stien. Ik haw grutte bewûndering foar de striidsin fan dy trije mannen foar de Fryske saak. De tiid fljocht as it gesellich is. Nei it iten hawwe wy mar gau de auto opsocht, de airco op 100 set en fol gas jûn, op nei ús middeislokaasje: it midsiuwske sistersiûnzer kleaster fan Ihlow, dat op syn hichtepunt wol sa'n 6000 hektare lân yn besit hân hat.

It skelet fan it kleaster Ihlow.

It kleaster fan Ihlow

It eardere sistersiûnzer kleaster lei midden yn 't wâld. It boskpaad fan sa'n kilometer dêrhinne is op himsels al de muoite wurdich. Troch it moaie waar krige ik it gefoel dat it krekt likegoed earne yn de Dordogne wêze koe. De stimming ûnder de dielnimmers wie dan ek poerbêst. Nei in kuier fan likernôch tsien minuten komt men op in iepen plak yn de bosk. Fan it orizjinele kleaster sels is net folle mear werom te finen. Der stiet no in metalen 'replika', dy't de kontoeren hat fan wat guon tinke hoe't it kleaster derút sjoen hat. De ynter-Fryske flagge waard dêr fansels delplante en de gids fertelde oer de opkomst en ûndergong fan it kleaster fan Ihlow. Hy gie ek yn op de strange kleasterregels. 'Ora et Labora' wie it biddewurd: bidde en wurkje ... de hiele dei en somtiden ek nachts. Horrorferhalen oer selskastiging en it ynmitseljen fan froulju joegen fansels oanlieding ta kwinkslaggen en oare gekkichheid. ûnder de ymposante replika is in soarte fan bunker oanlein mei in lytse útstalling fan ferskillende artefakten dy't by de bou fan it staketsel fûn binne. Ek is der in samling stiennen fan alle 125 kleasters dy't *Magna Frisia* yn 'e Midsiuwen ryk wie. De organisaasje hie foar ús fleskes wetter klear stean en foar wa't dat woe, koe de 45 meter hege toer beklimme. It wie ûnderwilens al sa'n 33 graden, dat ik hie it swit tsjok op de par stean. Guon minsken doarden net by de râne te kommen. Dat begryp ik fansels wol, want Nietzsche moat ris skreaun hawwe: 'Tink derom, asto lang genôch yn de ôfgrûn sjochst, dan sjocht dy ek yn dy.' Boppe-op hat men in prachtich útsjoch oer de boskrike omkriten fan Ihlow. Om healwei fjouweren hawwe wy yn 't kleasterkafee de dei ôfsletten mei kofje, tee en 'Apfelkuchen mit Sahne'. Chris en Thomas makken op dat plak it sintrale tema fan de dei bekend. Om't der yn Ostfriesland (Sealtersk: *Aastfräislound*) hielendal gjin omtinken jûn wurdt oan ús romrofte kening Redbad, woenen de East-Friezen no graach in died stelle. Ek om't it fan 't jier krekt 1300 jier lyn is dat kening Redbad ferstoarn is. Bern yn East-Fryslân krije dêr neat fan mei, de Fryske skiednis wurdt deaswijd op skoalle en dat moat feroarje!

Tinkplaat by Ihlow

Op de weromreis troch de bosk nei it parkearplak waard op healwei by it tinkplak dêr't it doek hinget mei it opskrift 'Der Stamm der Friesen ist nach außen frei ...', troch Thomas, Chris, Netty en Johanna in tinkplaat ûntbleate. Dêrop falt yn it Frysk (en oare Fryske tongslaggen) en Hollânsk te lêzen: *1300 jier nei*

de dea fan de romfrofte Fries Redbad, dy't de Friezen fan it jier 679 oant syn dea yn 719 ferienige, fiere wy no it Redbad-jier. Yn it jier 1324 waard it 'Totus-Frisiae-segel' troch it kleaster fan Ihlow brûkt as segel fan it Upstalbeam-bûn. Dêrmei waard Fryslân tusken Fly (de hjoeddeistige Iselmar) en Wezer as ien mienskiplik lân besegele. Hjoed op 29 juny 2019, yn it Redbad-jier, bekrêftige de Friezen út de ferskillende Fryske lannen fannijs barren ienheid en ferbining en gearwurking oer de steatsgrinzen binne. Moai, hin?

Dêr yn de bosk by Ihlow, dêr wiene wy 'Frije Friezen', dy't sjen lieten: hea, hjir steane wy, neiteam fan in romroft folk. En dan rûst it *Eala Freya Fresena* troch de beammen fan it Ihlower wâld ...

Opstalsbeam

Nei it nimmen fan foto's en it hâlden fan de taspraken is der tiid foar besinning en wêr kin men dat no better dwaan as by de *Opstalsbeam* te Rahe (gemeente Auerk/Aurich)? Dat is ommers mar sa'n 10 minuten riden. It is omtrint fiif oere as wy dêr oankomme. Dêr falle dan in stikmannich âld-striders yn 't skaad fan in grutte ikebeam del en reitsje oan it bier. Ik nét, ik stean op it fjild efter de grêfhichte en genietsje fan de stiltme om my hinne, in amerij fan lok. Wat in alderferskuorrendst moaie dei hawwe wy hân ...

* *Sander Hoekstra hat yn Oerterp in bedriuw yn brândwêsters en is lid fan it bestjoer fan de Jongfryske Mienskip (JFM).*

Hichtefreze?

Interfriesisches Treffen am 29. Juni 2019 im Radbod - Jahr

1300 Jahre nach dem Tod des großen Friesen Radbod, der alle Friesen vom Jahr 679 bis zu seinem Tod im Jahr 719 vereinigte, begehen wir das Radbod-Jahr.

Im Jahr 1324 wurde das „Totus-Frisiae-Siegel“ als Siegel des Upstalboom-Bundes vom Kloster Ihlow erstmals verwendet. Damit wurde Friesland erneut, vom Vlie (das heutige Emsmündung) bis zur Wezer, als ein zusammengehangenes Land betrachtet. Heute am 29. Juni 2019, im Radbod-Jahr, bekräftigen die Friesen aus allen friesischen Ländern erneut ihre Zusammengehörigkeit, Verbundenheit und Zusammenarbeit über die Staatsgrenzen hinweg.

Westfries 1300 jaar na de dood van de grote koning Radbod, die de Friesen vanaf 1 jaar 679 tot in 719 verenigde, viert men het Radbod-Jaar. In 1324 werd het „Totus-Frisiae-Siegel“ door het klooster Ihlow gebruikt als zegel van het Upstalboom-Bund tot in 1324. Vandaag op 29 juni 2019, in het Radbod-Jaar, bevestigen de Friesen uit de verschillende Friesen landen opnieuw hun eenheid, verbondenheid en samenwerking over de staatsgrenzen heen.	2019 Radbod-Jahr	Oostfries 1300 Jahre nach dem Tod des großen Friesen Radbod, der alle Friesen vom Jahr 679 bis zu seinem Tod im Jahr 719 vereinigte, begehen wir das Radbod-Jahr. Im Jahr 1324 wurde das „Totus-Frisiae-Siegel“ als Siegel des Upstalboom-Bundes vom Kloster Ihlow erstmals verwendet. Damit wurde Friesland erneut, vom Vlie (das heutige Emsmündung) bis zur Wezer, als ein zusammengehangenes Land betrachtet. Heute am 29. Juni 2019, im Radbod-Jahr, bekräftigen die Friesen aus allen friesischen Ländern erneut ihre Zusammengehörigkeit, Verbundenheit und Zusammenarbeit über die Staatsgrenzen hinweg.

De tekst fan de tinkplaat oan it tagongspaad nei it kleaster Ihlow.

Groepsfoto by de krekt ûntbleate tinkplaat.

Fan lofst nei rjochts: Johanna Evers (Seelter Buund), Thomas Möller-Tobiassen (Die Friesen), Chris van Hes (Jongfryske Mienskip), Netty Zander (Westfries Genootschap) by de krekt oanbrochte tinkplaat foar it Redbad-jier (Ihlow, 29 juny 2019).

Sander Hoekstra wit it ek: 'Der Stamm der Friesen ist nach außen frei' ...

Frysk en Ingelsk (2/3)

Eric Hoekstra*

1. Binne Frysk en Ingelsk sustertalen?

Ûnder boppesteand kopke hat de earste paragraaf (út in rige fan 12) yn *Nij Frisia*¹ stien². Hjirûnder wurdt de rige ferfette mei de paragrafen 2 en 3.

2. Binne Frysk en Ingelsk in aparte taalfamylje?

Frysk en Ingelsk lykje in natuerlike groep te wêzen tusken Dútsk en Nederlânsk, oan de iene kant, en de Skandinavyske talen, oan de oare kant. Dat is alteast de miening fan de romrofte Deenske taalkundige Otto Jespersen, dy't er opskreaun hat yn haadstik 2 fan syn bestseller *Growth and Structure of the English language* (1912).

Yn 'e iuwen om it jier nul hinne krongen der stammen yn West-Europa op dy't Germaansk (Âldgermaansk) praten. Dy stammen mongen har mei de lju dy't hjir al taholden. Foar in part wiene dat Kelten en foar in part witte wy it gewoanwei net. Yn it westen fan Europa ûntstie troch taalkontakt mei de oarspronklike befolking út it Âldgermaansk it Âldwestgermaansk. Tsjintwurdich binne der fjouwer Westgermaanske talen:

1. Frysk
2. Ingelsk
3. Dútsk
4. Nederlânsk

Dy talen ûntstiene út it Westgermaansk nei de Romeinske tiid, sa om it jier 500 hinne. Ingelsk en Frysk wurde soms byinoar set as *Noardseegermaansk*. Dútsk en Nederlânsk wurde faak byinoar set as *Kontinintaal Germaansk*.

It wurd *oar* kin brûkt wurde om in oerienkomst tusken Ingelsk en Frysk sjen te litten, foar it Dútsk en it Nederlânsk oer. It is in oerienkomst dy't op syn minst 1500 jier âld is. It giet om it lûd fan de letter *n*. Yn beskate wurden rekke de *n* wei yn it Frysk en it Ingelsk, wylst er bewarre bleau yn it Dútsk en it Nederlânsk. Sjoch mar ris nei de tabel hjirûnder:

It weireitsjen fan /n/ yn it Frysk en it Ingelsk:

Frisian	English	Dutch	German
oar	other	ander	ander
ús	us	ons	Uns
goes	goose	gans	Gans

Frysk en Ingelsk rinne mei-inoar op en Dútsk en Nederlânsk dogge dat ek. Wol aardich is dat it Ingelske wurd *goose* as meartal *geese* hat. Dat wie yn it *Midfrysk* (1600-1800) ek noch it meartal fan it Fryske wurd *goes*.

Der binne folle mear foarbylden fan dy oerienkomst tusken it Âldingelsk en it Âldfrysk, mar dy binne yn it moderne Frysk faak net mear sichtber. Dat komt omdat it Frysk letter in protte feroare is ûnder ynfloed fan it Hollânsk. Ik sil in foarbyld jaan. It meartal fan *goes* is *guozzen* yn it Nijfrysk. Dat nije meartal is yn it

¹ Yn dizze *Nij Frisia* stiet it twadde en tredde haadstikje fan Eric Hoekstra oer 'Frysk en Ingelsk'. De folgjende stikjes komme yn kommende nûmers op it aljemint:

1. Binne Frysk en Ingelsk sustertalen?
2. Binne Frysk en Ingelsk in aparte taalfamylje?
3. Kinne Friezen en Ingelsken inoar ferstean?
4. Kinne de Friezen Âldingelsk lêze?
5. Hoefolle sprekkers hat it Frysk en it Ingelsk?
6. Prate Friezen Nederlânsk? Sûnt wannear?
7. Is der noch wat fan de Romeinen oerbleaun yn Fryslân?
8. Is der noch wat fan de Romeinen oerbleaun yn 'e Fryske taal?
9. Stamme hjoeddeistige Friezen ôf fan 'e Romeinske Friezen?
10. Binne de Friezen Angelsaksen?
11. Is it Frysk in taalfamylje?
12. Eigenskippen fan 'e Fryske taalfamylje.

² Sjoch: *Nij Frisia*, jrg. LXVIII, nû. 2, simmer 2019, s. 17.

Hengist & Horsa

plak kommen fan it âlde ûnregelmjittige meartal *gies* 'geese'. *Gees* bestie sels noch yn 'e 20e iuw, al wie it doe al ferâldere. It ûnregelmjittige meartal *gies* waard wei omdat 'guozzen' regelmjittiger wie yn it Frysk. Boppedat kaam *guozze-* earder al foar yn gearstallings lykas *guozze-aai*. Yn it Ingelsk is *goose-geese* ûnregelmjittich bleaun, omdat de skriuwtaal en it ûnderwiis dy foarm bewarre hawwe.

Jespersen skreau dat it Frysk en it Ingelsk in *natuerlike groep* binne, mar hy sei net dat se in *aparte taalfamylje* wiene. De taalkundige Hans Frede Nielsen hat de sibskip fan it Âldingelsk mei de oare Âldgermaanske talen ûndersocht en hy sei dat fan alle Germaanske talen it Âldfrysk yndie it meast op it Âldingelsk like. Hy seach it lykwols mear as dialektferskillen, it wie foar him mear in kontinuüm. Yn dat kontinuüm siet it Âldingelsk dan it tichtst op it Âldfrysk. Rebecca Colleran dêrfoaroer skriuwt in har boeiende dissertaasje (*Keeping it in the Family. Disentangling Contact and Inheritance in Closely Related Languages*) dat Âldingelsk en Âldfrysk in skoftlang ien aparte taal west hawwe. Dêrnei kaam it *Folkeferfarren* ('de grutte Folksferhuzing' om 500 hinne). De Angelen en de Saksen teagen nei Grut-Brittanje, ûnder lieding fan *Hengest* (ek: Hengist) en *Horsa* (ek: Hors).³

Neffens guon boarnen wiene der ek Friezen mei anneks. Yn dyselde snuorje setten de Friezen har del op de kusten fan Nederlân en Dútslân. Doe waard de ienheid fan Âldingelsk en Âldfrysk stadichoan opbrutsen.

3. Kinne Friezen en Ingelsen inoar ferstean?

In protte lju tinke dat Frysk en Ingelsk sa nau besibbe binne as twa dialekten fan 'e selde taal. Se tinke dat Friezen en Ingelsen inoar fuortdaalks ferstean kinne, omdat har talen sa folle faninoar wei hawwe. Sels yn 'e 17e iuw, of earder, hiene se dat idee al. Sadwaande skreau de Fryske taalkundige Johannes Hilarides yn 'e 17e iuw al it neikommende rymke op.

Bûter, brea en griene tsiis
is goed Ingels en goed Fries.

En wat mear is, dat rymke is net inkeld bekend yn Fryslân, mar ek oan de oare kant fan 'e Noardsee. Itselde rymke is opskreaun troch de Ingelske taalkundige William C. Hazlitt yn syn samling fan Ingelske sprekwurden (*English proverbs* 1869):

Bread, butter and green cheese
is very good English and very good Fries.

En de dichter Henry W. Longfellow hat dat sprekwurd al yn 1845 opskreaun yn syn boek fan 800 siden oer Europeeske poëzije (*The Poets and Poetry of Europe*):

Bread, butter and green cheese
Is good English and good Fries

Mar Longfellow heakket der wol oan ta (side 371): 'But let no the reader be deluded by this into the belief that he can read Frisic as easily as English.' Oftewol: lit de lêzer net tinke dat er krekt sa maklik Frysk lêze kin as Ingelsk. Longfellow hie foar syn boek

Folkeferfarren nei de oare kant fan de 'Mare Frisicum' ...

oer poëzije fansels al wat Fryske skriuwerij ûnder eagen hân fansels.

Okkerjiers hat de BBC omtinken jûn oan de skiednis fan 'e Ingelske taal yn 'e foarm fan in dokumintêre. Dat gie oer it folkeferfarren.⁴

En doe kaam dat sprekward ek oan 'e oarder. It sprekward is fansels better bekend yn Fryslân as yn Ingelân. De BBC sei doe dat it sprekward benammen by fiskerslju út *East Anglia* bekend wie. East Anglia leit noardeastlik fan Londen. De BBC hie ek yn Fryslân filme om nei te gean oft it wol wier wie wat it

sprekwurd sei. De Ingelske ynterviewer besocht mei in Fryske boer te praten, mar dat foel dochs wat ôf. Likegoed like it Frysk noch altyd mear op it Ingelsk as likefolle hokfoar oare taal ek.

** Dr. Eric Hoekstra (It Hearrenfean 1960) is sûnt 1999 as taalkundich ûndersiker ferbûn oan de Fryske Akademy en fierders aktyf as oersetter, skriuwer, dichter, literatuerkritikus en kollumnist. Hy promovearre yn 1991 oan de Ryksuniversiteit fan Grins.*

³ Sjoch ek: https://en.wikipedia.org/wiki/Hengist_and_Horsa#/media/File:Hengist_and_Horsa.jpg

⁴ <https://deayotun.wordpress.com/2016/05/30/butter-bread-and-green-cheese-buter-brea-en-griene-tsiis-over-het-engels-en-het-fries/>

It is mei sizzen net te dwaan (II)

Tom Dykstra*

Yn myn earste artikel mei deselde titel¹ gie it oer de tebekgong fan de taalmacht fan it Frysk en oer de tige hoedene desintralisaasje fan it foech oer it Frysk yn it ûnderwiis nei de provinsje Fryslân. Yn dit artikel stiet it belied fan de provinsje Fryslân sels sintraal.

Nije taken

Op grûn fan de yn 2014 yngeande wetswiziging foar it primêr en fuortset ûnderwiis kinne Deputearre Steaten (DS) skoallen neist in *folsleine* ûnthefing tenei ek in *parsjele* ûnthefing fan ûnderwiis yn it Frysk jaan. En nei oerlis mei it ûnderwiisfjild kinne se in oardering foar de kearndoelen Frysk fêststelle.

Wat de *kearndoelen* oanbelanget is lanlik yn 2017 besletten ta in eventuele *oanpassing* fan de jildende kearndoelen yn primêr en fuortset ûnderwiis. De provinsje hat dêrta yn dat jier in *projektgroep* fan saakkundigen en dosintetiims ynstallearre om mei in advys foar nije kearndoelen Frysk te kommen.

Al twa kear haw ik mei guon fan dy projektgroep kontakt hân en it wurdt spannend hokfoar kant oft it útgean sil. Sil it in weromkear betsjutte nei de eardere 'spegeling' fan de kearndoelen Frysk oan dy foar it Hollânsk (lykweardigens) of wurde se noch fierder yn nivo ferlege mei it gefaar fan differinsjearre kearndoelen foar *ferskillende* skoallen (ûnlykweardigens)? De besteande kearndoelen Frysk kinne lykwols ek hantavene wurde.

DS hawwe op grûn fan de nije ûntheffingsmooglikheden yn 2015 in *Beleidsregel* fêststeld foar it jaan fan ûnderwiis yn it Frysk. Yn 2016 folge troch it *Taalplan Frysk*, in *tydlike* maatregel om foar skoallen in (parsjele) ûnthefing fêst te stellen en harren ambysje foar it ûnderwiis yn it Frysk nei te gean. ûnderwiiskundigen fan de NHL Stenden Hegeskoalle hawwe foar de útfiering soarge.

Yn dizze bydrage giet it oer de *besteande kearndoelen*

It is mei sizzen net te dwaan (Rapport Taalplan Frysk, 2018).

Frysk, it stal krijen fan it nije *ûntheffingsbelied* en it yn 2018 útkommen *Rapport Taalplan Frysk* fan de hegeskoalle.

De kearndoelen Frysk

Sûnt 2006 jilde foar it primêr ûnderwiis de ûndersteande kearndoelen Frysk dy't *op syn minst* neistribbe wurde moatte. It binne ferplichtings foar it 'wat' (de learynhâlden) en net foar it 'hoe' (de oanpak fan it ûnderwiis yn it Frysk). Dat lêste beslisse de learkrêften sels en as in skoalle mear dwaan wol as de wetlike kearndoelen dan is dy dêr ek frij yn.

Kearndoelen primêr ûnderwiis

1. In positive hâlding ûntwikkelje foar it (*troch* de learlingen en oaren) brûken fan it Frysk (attitude).
2. Teksten oer bekende ûnderwerpen neikomme kinne (ferstean kinne).
3. It Frysk brûke kinne yn deistige petearsituaasjes (prate kinne).
4. Ienfâldige Fryske teksten lêze en begripe kinne (lêze kinne).
5. Leare om ienfâldige teksten oer deistige saken yn it Fryske te skriuwen (skriuwe kinne).
6. In gruttere wurdskat krije fan faak brûkte wurden en leare om ûnbekende wurden te begripen (taalskôgjen).

¹ Sjoch ek: *Nij Frisia*, jrg. LXVIII, nû. 2 (simmer) 2019, s. 21-25.

De Fryske taalatlas 2015: Fryske taal yn byld.

Kearndoelen fuortset ûnderwiis

De kearndoelen Frysk binne opdield yn trije groepen:

- in trijetal oer de Fryske taal en kultuer en ornearre foar alle learlingen;
- in trijetal foar wurdskat, lêsfeardigens en ynformele petearsituaasjes (foar learlingen mei Frysk as *twadde taal*) en
- in trijetal foar it skriuwen en lêzen fan ûnderwerpen út de belibbingswrâld fan de learlingen en ek foar mear formele taalsituaasjes (foar learlingen mei it Frysk as *memmetaal*).

Benammen de kearndoelen foar it primêr ûnderwiis hawwe oanlieding west ta diskusje oer *needsaak* fan dy doelen en de *praktyske helberens* dêrfan foar it ûnderwiis yn it Frysk. Dat hat yn it ramt fan de *desintralisearre* fan rykstaken laat ta de ynstallaasje fan de sa-neamde kommisje-Hoekstra. Yn it advys fan dy kommisje kriget de provinsje de (nije) taak om belied te ûntwikkeljen foar it jaan fan 'ûntheffing' foar *in part fan dy doelen* ('parsjele' ûntheffing) as skoalbestjoeren dêr om freegje.

Tarieding fan de 'Beleidsregel'

Yn de boppeneamde 'Beleidsregel' (nû. 3671, 26 juny 2015, par. 2) beskriuwe DS hoe't de nije regeling foar it Frysk yn it ûnderwiis ta stân kommen is. Dêrfoar is gebrûk makke fan it lêste ynspeksjerapport (2010), der is advys ynwûn by de *Coördinatie en Advies Groep Primair Onderwijs* (CAG-PO 2013) en neffens wet-

lik foarskrift is in konsept besprutsen mei fertsjintwurdigers út it ûnderwiisfjild. Boppedat is ek oerlein mei it ministearje fan OC&W en de ûnderwiisynspeksje yn Fryslân.

It CAG-PO 2013 advisearre om skoallen mar by *ûtsûndering* parsjele ûntheffing te jaan fanwegen it grutte ûnderwiiskundige en maatskiplike belang it ûnderwiis yn it Frysk. Fan sokke skoallen kin in eigen rûte nei meartalich ûnderwiis frege wurde. DS nimme dat advys mar foar in part oer yn har *Beleidsregel*: net by útsûndering, mar yn prinsipe komme *alle* skoallen foar parsjele ûntheffing yn oanmerking, mei dêrnei de taak om in eigen rûte nei meartalich ûnderwiis te ûntwikkeljen.

It sil jin dan ek net fernuverje dat de fertsjintwurdigers fan de skoallen tefreden wiene mei dy *fiergeande* ûntheffingsmooglikheden yn it foarleine beliedskonsept.

De ûntwikkele profilen foar Frysk

Foar it primêr ûnderwiis

Yn de *Beleidsregel 2015* binne profilen ûntwikkele mei in *ôfnimmend* tal kearndoelen, te begjinnen by A (*gjin* ûntheffing, dus alle kearndoelen moatte neistribbe wurde), nei B (*gjin* skriuwen [dat ferfalt], mar de oare doelen wol neistribbe), nei C (ek *gjin* lêzen leare), nei D (ek *gjin* taalskôgjen [= taalkennis]), E (ek *gjin* Frysk hoege te praten), nei F (ek net nei it Frysk hoege te harkjen; allinnich in positive taalhâlding bliuwt oer). As lêste profyl G foar in *folsleine* ûntheffing (de skoalle hoecht neat oan it Frysk te dwaan).

Op it earste each liket it in kreaze, hast systematyske rige profilen mei in ôfnimmende swierrichheidsgraad, mar dat is it **nét**. Foar (âldere) net-Frysktalige bern is it (frije) passive) lêze learen fan it Frysk makliker as om it Frysk sels leare te praten (freget om mear aktiviteit). Profyl F is in rare misset. In hâlding oanbringe kin op himsels (dus isolearre fan oare taalpekten) gjin ienichst doel wêze en falt ek net falide en objektyf te kontrolearjen.

Foar it fuortset ûnderwiis

Lykas yn it primêr ûnderwiis ûntsteane ek yn it fuortset ûnderwiis profilen troch it suksessyflik *skrassen* fan kearndoelen út de beide groepen c (Frysk as memmetaal) en b (Frysk as twadde taal). Sa ûntstiet in rige profilen fan A (*gjin* ûntheffing) nei profyl D (*folsleine* ûntheffing).

De profilen binne bedoeld om as skoalle rekken hâlde te kinnen mei de feardichheidsferskillen tusken learlingen. Ûnderwiiskundich binne profilen dêrta lykwols net needsaaklik, omdat soks op groepsnivo ek op te lossen is. Foar **gjin inkeld (oar) fak** yn it basis- en fuortset ûnderwiis wurde *profilen* of *differinsjearre kearndoelen* fêststeld! Foar in fak as ‘Nederlandse taal’ is sels wetlik fêstlein dat yn gefal fan in ‘taalefterstân’ de skoalle ekstra syn bêst dwaan moat om dat te ferhelpen. It oanbieden fan in karmenu om sadwaande wichtige feardichheden út it programma foar Frysk te hâlden, moat as in foarm fan **diskriminaasje** beskôge wurde.

Skoallen kieze litte út profilen mei ien of mear kearndoelen wurdt differinsjaasje op **skoalnivo** neamd. Foar alle bern fan de skoalle wurdt yn dat gefal itselde nivo oanholden. Normaal by ferplichte ûnderdielen (de kearndoelen dus) is lykwols om te differinsjearjen op **groepsnivo**. Dat wol sizze dat de learlingen (yndividueel of yn groepkes) de kâns krije om dat te learen wat se *oankinne* en dus ek nedich hawwe. Foar it Frysk hoecht dat net oars te wêzen. Kearndoelen binne om-mers **gjin prestaasje**-easken, dêr’t alle bern op itselde nivo oan foldwaan moatte. Foar de skoalle binne it ferplichte *programma*-easken om op in pedagogysk-didaktysk ferantwurde wize de bern de kâns te jaan om harren taalfearnichheden yn it Frysk te fergrutsjen.

De beoardielingskritearia yn de ‘Beleidsregel’

DS hantearje twa kritearia by de oanfraach fan de skoalle om ûntheffing:

1. **It trochsneed behearskingsnivo fan it Frysk yn de (skoal)mienskip.** Skoallen kinne dêr de resinte *Taalatlas* foar brûke, dy’t foar harren gemeente de persintaazjes taalgebrûk Frysk oanjout. Net de learlingen en harren mooglikheden steane sintraal, mar de pleatslike ‘taalsituaasje’ fan it Frysk. Dat is in *abnormale* situaasje fan efterstelling.

2. **Wat de skoalle no al oan it Frysk docht.** De skoalle jout de brûkte lesmetoaden en oare aktiviteiten foar it Frysk oan.

Op it earste gesicht liket dat net sa min, sa soe men tinke kinne. Men kin omers net daliks ‘fan’ e flier op ‘e souder stappe’. Mar benammen it earste kritearium stiet in *lykweardige* en *lykberjochtige* oanpak fan it ûnderwiis yn it Frysk slim yn it paad. In trochsneed (‘gemiddelde’) posysje fan it Frysk op **gemeentlik** nivo wurdt as noarm brûkt om it ferplichte ûnderwiis yn it Frysk foar **alle bern** op de skoalle nei in gauris *redu-searre (ienheids)nivo* te bringen (of dêr te hâlden) en

Fan geunst nei rjocht. Einrapport fan de wurkgroep Frysk yn it offisjele ferkear (Ljouwert, 1983).

op dy wize ek te ‘legitimearjen’. Dat is in bedriging fan it Frysk as *folweardige* (gebrûks)taal en ûntkent radikaal dat alle bern op harren eigen nivo Frysk leare kinne. En dat yn in tiid fan ‘passend onderwijs’, it belang fan ‘moedertaalonderwiis’ en fan ‘meertalig onderwijs’ as it ûnderwiis ‘fan de takomst’!

It ‘Rapport Taalplan Frysk’

It yn 2018 útbrochte *Rapport Taalplan Frysk* ‘It is mei sizzen net te dwaan’ fan Varkevisser en Walsweer is in ynventarisasje fan de stân fan saken oangeande it (fak) Frysk yn it primêr en fuortset ûnderwiis. Yn opdracht fan de provinsje hawwe de ûndersikers oan de hân fan boppeneamde beoardielingskritearia in profyl foar al dy skoalen fêstlein.

Tabel fan takende profilen oan skoallen yn it **primêr ûnderwiis** (basisûnderwiis en spesjaal basisûnderwiis)

Profilen	A	B	C	D	E	F	G
N 412	113	83	91	6	52	46	21
%	27,4	20,1	22,0	1,4	12,6	11,1	5,1

Taljochting:

N 412 is it tal besochte skoallen. 113 skoallen hawwe profyl A, d.w.s. gjin ûntheffing fan ien of mear kearndoelen. Dy groep makket goed 27% út fan alle skoallen foar primêr ûnderwiis.

Útsein in goed oersjoch fan de takende profilen jout it *Rapport* ek in yngeande analyze fan de faktoaren dy't al of net fan ynfloed binne op de posysje fan it Frysk op de skoallen. Dat de ambysje fan guon direksjes somtiden in (te) grutte rol spile hat, bewiist de opmerking fan de ûndersikers, dat guon skoallen sûnder mis *sosjaal winsklike* antwurden jûn hawwe en dêrtroch in heger of leger taalprofyl takend krigen hawwe.

Tabel fan takende profilen oan **ûnderboulokaasjes** op de skoallen **foar fuortset ûnderwiis**

Profilen	A	B	C1	C2	D
N 71	28	14	11	13	5
%	39,4	19,7	15,5	18,3	7,1

Taljochting:

N 71 is it tal lokaasjes foar fuortset ûnderwiis. 11 ûnderboulokaasjes hawwe in C1-profyl, d.w.s. dielnimme oan in twatalige kultuer en yn ynformele petearen yn it Frysk kommunisearje kinne. Dy groep makket goed 15% út fan alle ûnderboulokaasjes yn it fuortset ûnderwiis.

Konklúzje

Hoewol't it provinsjaal bestjoer yn 1985 it rapport *Fan Geunst nei Rjocht* oannommen hat – it *Einrapport fan de wurkgroep Frysk yn it offisjele ferkear* – en him útsprutsen hat foar taalbelied dat stuolket op de begjinsels fan *lykweardigens* en *lykberjochting* fan it Frysk en it Hollânsk² is de *Beleidsregel 2015* dêr yn striid mei. Sûnder ûnderwiiskundige needsaak wurdt it ûnderwiis yn it Frysk wer as in 'geunst' behannele: de wetlike ferplichting wurdt fierhinne útholle en **ôfhinklik makke fan de ambysje fan de skoalle mei in berop op de *Taalatlas***. Wat

Tom Dykstra (1942) is warber yn ûnderskate Fryske Bewegingsfermiddens.

dat oanbelanget buorkje wy wer jierren efterút ferlike mei eardere beliedsplannen foar stimulearring fan it Frysk. Ornearre it (provinsjale advysorgaan) *Berie foar it Frysk*) yn 1999 noch dat parsjele ûnthefing – foar skriuwen en taalskôging – allinnich yn *ûtsûnderlike* gefallen noch nedich wie (bgl. foar bern fan allochtoane ôfkomst), yn 2018 jouwe de skoallen *massaal* oan fan de oanbeane ûntheffingsmooglikheden út de provinsjale *Beleidsregel 2015* gebrûk te meitsjen. Net allinnich foar de net-Frysktalige, mar ek foar de Frysktalige learlingen. Parsjele ûnthefing wie bedoeld as **ûtsûndering** om guon bern net te swier te belêstigen, mar de provinsje biedt it as **regel** oan om de skoallen yn de gelegenheid te stellen om de ferplichting foar alle bern neffens eigen 'smaak' út te fieren.

* Drs. Tom Dykstra (Eksmoarre, 1942) wie dosint pedagogyk oan twa pabû's yn Fryslân en is aktyf yn gâns Fryske Bewegingsfermiddens. Sjoch foar mear ynformaasje oer de skriuwer en syn wurk syn earste bydrage oer 'It is mei sizzen net te dwaan (1)' yn Nij Frisia, nû. 2 (simmer) 2019 s. 21-25.

² *Fan geunst nei rjocht. Einrapport fan de wurkgroep Frysk yn it offisjele ferkear* (Ljouwert, 1983, s. 49-61).

TIIDWURDEN *fernijd*

* Grouwélige flater op foarside Afûk-útjefte

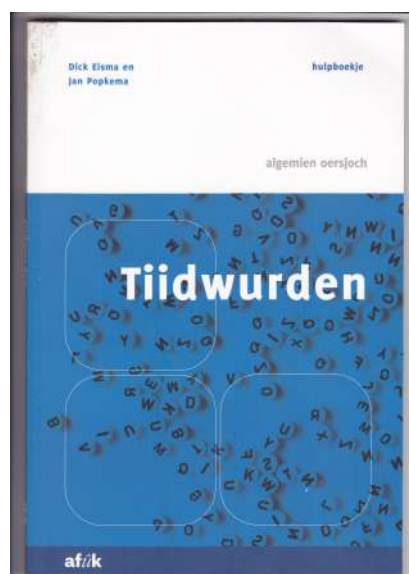
* Monumintaal helpboekje *Tiidwurden*
jout tendins oan nei regelmjittigens

Ed Knotter

*W*a't de fernijde útjefte fan *Tiidwurden* besjocht, kriget fuort in min sin troch it Hollânske wurd **hulpboekje** op de foarside. Alwer in boek dat net doocht? Sa slim is it no ek wer net, mar it moat sein wurde dat der yn de lê- en lesboeken út dy moaie Afûk-winkel gauris in knoarre flaters sitte. Der binne sels kursisten dy't stroffelfje oer de flaters yn harren lesmateriaal. Lesjouwers sille dat grif oan de útjouwer trochjaan, mar ear't de ferbetterings trochfierd wurde, komt der alwer in nije metoade. Dan binne de feroarings faak ek gjin ferbetterings. Hawar, dy klacht jildt net, alteast net sa bot, foar it nije *Tiidwurden*. Renske van der Meer en Siegbert de Jong hawwe harren bêst dien om fernijingen yn dat ûnmisbere learmiddel oan te bringen. Oanpassing oan de staveringsferoarings fan 2015 en de foarkarslist (te finen op www.taalweb.frl) wie needsaaklik. En dêr hawwe de bewurkers flyt op dien. Opset en yndieling is suver neat oan feroare.

Kreaze útjefte

Ôfsjoen fan dat mislike 'hulpboekje' op de foarside is it in kreas en benammen wurksom boekje wurden. Troch de staveringsferoarings (*foarkarswurldlist*) fan 2015 wie it needsaaklik om *tiidwurden* oan te passen. Wat staving oanbelanget, hat dat net folle om 'e hakken: *droegje* en *noegje* moasten *drûgje* en *nûgje* wurde, mar dy *tiidwurden* binne regelmjittich en komme dus net yn it boekje foar. Wat foarkar oanbelanget, falt de meartals-s yn *foarms* op (yn de âlde ferzjes konsekwint *foarmen*) en dat stekt tige ôf tsjin de meartals-en yn *opmerkingen* en *gearstallingen* (yn de âlde ferzje meast, mar net konsekwint, *opmerkings* en *gearstallings*). Mar ek, en dêr is it yn dizze nije útjefte benammen om te rêden, de foarkar yn ferbûgingsfoarm (sjoch fierderop).

Tiidwurden 2018

Njonken lytse ferbetterings yn it opmeitsjen binne der ek lytse fersinnen. De skreefleaze letter lêst noflik en de fetprinte wurden falle moai dúdlik op. De tekst liket wat rommer fan opset. Der is foar keazen om de haadstikken hieltyd op in rjochter (ûneven) side begjinne te litten. Dat is fan dy gefolgen dat der inkelde siden folslein wyt bleaun binne (s. 12, 26, 40, 42, 44, 74 en 82). Dat wie net nedich, mar it is ek net slim. Wat al in fersin is, of alteast in ynkonsekwinsje, is de nûmering fan de haadstikjes. Dy begjint neffens de ynhâldsopjefte mei in hiel getal. Mar op guon fan dy begjinsiden is .0 tafoege (3.0 op s. 19 en 6.0 op s. 41).

Nij op de foarside is ek de oantsjutting *algemien oersjoch*. Dat sil ynhâlde dat in protte farianten nét mear opnommen binne.

Ûntjouwing, ferriking of ferearming

Yn 1971 kaam *Dat lestige tiidwurd* fan J. Stienstra út. It helpboekje fan mar inkelde siden by it *Taelboek foar begjanners* (ek fan Jan Stienstra) wie in nuttich

Tiidwurden 2000

learnmiddel en belibbe frij wat ‘werprintingen’ op de stinselmachine. Lesjouwers en kursisten hienen lykwols ferlet fan mear ynformaasje, mear bûgingsfoarmen en in dúdliker byld fan de ûnregelmjittige tiidwurden. Dat lêste is nijsgjirrich as men de ynhâld besjocht fan *Tiidwurden*, de nijste ferzje fan de rige opfolgers fan *Dat lestige tiidwurd*. Der is in opfallende tendins nei hieltyd mear regelmjittigens yn te merkbiten (sjoch fierderop foar in stikmannich foarbylden dêrfan).

Op oanstean fan de *Kommisje Taalnoarm* fan de Afûk hie Dick Eisma it boekje *TIIDWURDEN* (fan goed 70 siden) gearstald. Doe’t *TIIDWURDEN* yn 1989 by de Afûk ferskynde, wie mannich lesjouwer út ‘e skroeven. In suver folsleine ynliding oer grammatikale bysûnderheden (part A), in alfabetyske list fan 200 ûnregelmjittige tiidwurden, mei alle mooglike bûgingsfoarmen (part B) en in systematysk oersjoch mei groepearring nei stamlûd, lûdferoaring en oare bysûnderheden (part C).

Yn maaie 2000 hawwe Jan Popkema en Dick Eisma it boekje op ‘en nij besjoen. Njonken inkelde útwreidings en ferbetterings wie ien fan de wichtichste feroarings it ferfallen fan de term ‘sterk tiidwurd’. Der wienen tenei twa soarten tiidwurden: regelmjittige en ûnregelmjittige. Fansels besteane sterke tiidwurden noch altyd, mar dy wurde yn it boekje net as aparte groep oanjûn. Yn de nije útjefte (april 2018) wurdt dat nochris motivearre: ‘It ûntbrekken fan in dúdlike noarm en fan ûnderwiis hat laat ta alderhande njonkenfoarms by ferskate wurdsoarten. By de tiidwurden binne (faak parsjele) oergongen nei de regelmjittige klasse te sjen en dat is in noch trochgeand proses. In yndieling dy’t berêst op it âlde systeem fan lûdwiksel hat dêrom net safolle doel mear.’

De list yn part B hat yn de nije ferzje noch mar 162 (ûnregelmjittige) tiidwurden; yn de wizige útjefte fan 2000 wie it oantal fan 200 noch útwreide ta 205. Der wurdt eksplisyt in rykje neamd fan tiidwurden dy’t neffens de foarkarslist regelmjittich binne, mar dêrnjonken ek in ûnregelmjittige ferbûging hawwe. Foarbylden binne *befelle/befelje*, *bidde*, *lige*, *lykje*, *rûke*, *wiuwe*, *swije* ensfh.). Der wurdt yn dizze Afûk-útjefte dus sein dat dy ûnregelmjittige foarmen wol besteane (lês: goedkard wurde op eksamens), mar se binne net te finen yn de foarkarslist en ek net yn *Tiidwurden*. Wa’t dy foarmen witte wol, moat op ‘e siik yn âldere edysjes fan *Tiidwurden* of oare wurdboeken. En wa docht dat? Elts wit it antwurd op dy fraach. Mei oare wurden: sokke foarmen sille *ferdwine* en dat sil net sa lang duorje, no’t se yn de skriuwtal amper noch brûkt wurde sille. Yn de *foarkarswurldlist* en no dus ek yn *Tiidwurden* is in kar makke. Dy (foar)kar is in opstapke nei standerdisaasje. By standerdisaasje giet it om it kiezen tusken njonkenfoarmen (op ‘t lêst is ien foarm ‘de goede’), mar dat is net ienfâldich. It sil dúdlikens jaan, mar it kin de taal ek skea dwaan. En wat is it kritearium by dy seleksje?

Altyd wer Hollânske ynfloed?

Dat der in tendins is nei regelmjittigens liket dúdlik, mar dat is net oer alle boegen it gefal. Fan it tiidwurd *gripe* binne de sterke ferbûgingsfoarmen opnommen: ik *gryp* – *griep* – *haw grepen*. Is dat om’t dy ferbûging lykop giet mei de Hollânske? Ik *gryp* – *grypte* – *haw grypt* kin ommers ek. By *lige* is keazen foar de regelmjittige ferbûging (ik *liich* – *liigde* – *haw liigd*). De Fryske ferbûging wie oarspronklik sterk (lûdferoaring), dus *liich* – *leach* – *leagen*, mar yn de útjefte fan 2000 hawwe Eisma en Popkema de swakke ferbûging opnommen mei yn in noat in ferwizing nei de sterke fariant. Dy fariant is no dus nêr mear te finen. *Jilde* hat it as sterk (ûnregelmjittich) tiidwurd wat langer folholden (yn de útjefte fan 2000 stie in ferwizing nei de swakke (regelmjittige) ferbûging), mar no hat de swakke foarm (*jild* – *jilde* – *jilden*) de foarkar krige en is *jild* – *gou* – *gouwen* de fariant yn in fuotnoat wurden.

It oergean nei in regelmjittige ferbûging komt dus hiel faak foar (*lige* en *jilde* binne dêr mar inkelde foarbylden fan), mar wie *Dat lestige tiidwurd* en dêrnei *TIIDWURDEN* net bedoeld as stipe by it learen en *behâlden* fan sterke en ûnregelmjittige ferbûgings? No sjocht men hieltyd mear swakke (regelmjittige) tiidwurden. Dochs liket it net allinnich om regelmjittigens te gean. By it tiidwurd *hâlde* waard altyd noch oanjûn dat der njonken de sterke ferbûging

(*hâld – hold – holden*) ek in swakke fariant wie (*hâld – hâlde – hâlden*). Mar dy ferwizing stiet der no net mear yn. Wat is dan it kritearium by de (foar)kar? Wurdt der (wer) sjoen nei it Hollânsk, dêr't *bouden* ommers ek sterk is?

Yn it nije boekje is *erve* net mear opnommen, om't it in swakke (regelmjittige) ferbûging hat (de foarkarslist hat allinnich *ervje*, ek al regelmjittich), mar wol *swerve* (*swurf – swurven*); yn de foarkarslist allyksa (gjin *swervje*!). Mei hokfoar mjitte wurdt no metten? Is der foarkar foar regelmjittige tiidwurden boppe ûnregelmjittige, of oarsom? Is der foarkar foar tiidwurden op *-e* boppe dy op *-je*, of oarsom? Of is der foarkar foar foarmen dy't it tichtst by it Hollânsk lizze, of krekt net?

Taalweb en Tiidwurden

Yn de *foarkarswurldlist* wurde by tiidwurden de foarmen foar de ynfinityf, de doetiid en it mulwurd jûn (bgl. *bluuwe, bleau, bleaun*). Mar hoe sit it dan mei de meartalsfoarm yn 'e doetiid? Dêr moat ús helpboekje op neislein wurde: wy *bleauwen* mei yn in noat ek: wy *bleaune(n)*. Foar fierdere standerdisearring hie it yn 'e reden lein om dy lêste mooglikheid dan mar net mear te brûken.

Alle tiidwurden op *-iuwe* wurde lykskeakele, binne ûnregelmjittich. Der binne lykwols noch twa útsûnderings, dy't dus regelmjittich ferbûgd wurde: *wiuwe* en *piuwe*. Dy binne net yn *Tiidwurden* opnommen, mar wol yn de *foarkarswurldlist*.

Al mei al achtsje ik dit 'hulpboekje' perfoarst gjin ferbettering as it giet om it rike ferskaat oan tiidwurdsfoarmen yn it Frysk. De Afûk soe der eare mei ynlizze as it klassike boekje fan Eisma en Popkema op 'en nij útbrocht waard mei in dúdlike fyzje op de foarkar fan ferbûgingsfoarmen en fierders allinnich de staveringsoanpassings. Dêr kinne wy net sûnder ...

TIIDWURDEN 1989

Trochloftich Folk

*Folk fan swalkers en fan silers.
Ferdwûn yn ronfels fan 'e tiid.
Folk fan grutte geve striders.
Froulju sa redsum, linich en bliid.*

*Wy wenje hjir no al iuwen.
Op ús âlde grûn hjir by de see.
Immen kin de sâlte wyn noch priuwe.
Dat is ús thús, dat is ús stee ...*

Sander

Oerterp

Kollum fan Jaap Slager (8)*

Prena-taaltsje

– Jonges, wat bin ik bliid wer ris in befol prate te kinnen. Wy moatte de tiid al waarnimme, hear, want in oere is samar om.

– As it jim likefolle is, lit my dan wat gewurde hjoed – ik bin wat min op 'e bealch. Ús mem hat juster wakker yn it waar sjoen, sjuch – soks komt jin oan 'e lever.

– Dat flouste! Ûnferantwurde! Ús heit soe wol roppe!

– Ik sil jim fertelle, ik kom oars de doar net mear út as nei ... nei ... toe, ju!

– It Bûn fan Plattelânsfroulju?

– Nee, ju. Ik bedoel, dêr't wy no binne – gimnestyk ... gimnestyk foar froulju dy't swier binne.

– Mear in bûn fan *rûne* lânsfroulju, sis mar – *rûnefrouljusgimnestyk*.

– *Zwangerschapsgymnastiek*, seit ús mem.

– Ja, sok praat heart men op it heden wol mear – de measte lju kinne mei ferrin fan tiid net in oare taal mear leare.

– Gong xi fa cai!

– C'est pas vrai!

– O que na mocidade não se aprende na velhice não se entende!

– Ja, hâld no mar op! Ik wit wol dat alle wrâldtalen ús yn dit stadium noch likefolle binne as in slach oan 'e kop. Ik soe al bliid wêze as wy ús memmetaal skielk noch prate kinne – soks is al lang net in útdragen saak mear.

– Wat nukt dat, ju. Ik haw fan hearren en sizzen dat it dochs op 'e non rint mei de wrâld – it giet Dúnkerken út.

– Fersmoarging, bedoelste? Ja, dat haw ik ek heard –

fersmoarging te lân, op see en yn 'e loft. Ik haw der wat oer heard by de grienteman. Ierdoalje en stienkoal binne de kweadoggers, wurdt der grute – fossile brânje.

– Plestik!

– Watsei?

– *Plestik* – in derivaat fan ierdoalje. It is ien plestik, allegearre plestik op it heden – in pleach foar fisk en fûgelt. De earrebarren stean te koarjen op it dwingelân, sjugge in stik plestik gauris oan foar in fette rûp.

– Moatte hja ús net te plak bringe skielk, dy earrebarren?

– Ik wit net, der binne wat langer wat mear siikmeldings, is de hjitting.

– Ja, it fleanplan rekket raar yn disoarder.

– Dat seit ús brijman ek alle dagen: It komt op 'e kop ferkeard, fanke!

– Hee, dan hawwe wy deselde brijman, tink. Dy fan ús seit dat ommers ek. Hy wol ek alle dagen efkes fiele by ús mem. En in kâlde kloeren dat er hat!

– Ja, hear, dat moat deselde brijman wêze!

– It is oars fyntsjes kâld op it heden – dat is al sa.

– By de bakker hearde ik okkerdeis dat der in ferskeel fan benei hûndert graden wie tusken Noard-Amearika en Austraalje.

– Moatst ophâlde! Dan bliuw ik hjir mar smûk sitten, by ús mem – net te waarm, net te kâld.

– Klimaatferoaring, wurdt der sein. Sokke utersten yn it waar wurde it nije normaal.

– En dan ha wy it jit net hân oer oarloch, korrupsje,

It is gjin útdragen saak mear ...

oergeunst en habsucht – koart sein, ús evenminske skielk.

– As ik jim sa beharkje, dan haw ik der net sa folle smjucht mear op om derút.

– Dêr hast al wat by de ein, heite – der binne wat langer wat mear lju dy't mei opsetsin gjin bern mear op 'e wrâld sette, mar wy ... ús wurdt neat frege.

– No, ik bin safierhinne, as ien fan jim my in fruchtôfdriuwingssklynk wize kin, dan skop ik ús mem dêr wol hinne!

– Bisto fan 'e brijman?

– Dat wit ik net, fanke – safier giet myn ûnthâld net tebek.

– Nee, ju. Ik bedoel, hiesto it niiskrekt oer 'de brijman mei syn kâlde kloeren'.

– Ja, dat wie ik, ja. Ik soe oars wol harakiry begaan, mar ik haw myn knyft net by my.

– Hee, wat wie dat? Ik miende wy hiene ôfpraat, wy soene ús mobyltsjes útdwaan.

– Nee, ju, dat wie de gûnzer dy't de gimnestykoere útlieft.

– Blinder, is it al safier? No, oant hearrens dan mar wer!

– Ik wit net oft ik takomme wike fan 'e partij wêze sil – ús mem rint op alle dagen, sjuch.

– Oe heden, dat begruttet my aldenduvelsk om dy. Ik soe sizze, it alderbêste dan mar! En ... eh, sterkme tawinske! Wy appe ...

** Jaap Slager (Ljouwert, 1958) wennet yn Portugal en hat tige niget oan talen. Hy hat in treflike behearsking fan it Frysk (memmetaal), it Hollânsk, Ingelsk, Portugeesk, Frânsk en Dútsk. Dizze kolum is skreaun op 5 febrewaris 2019.*

Lofts: Jongfriezen yn it Ostfriesische Landesmuseum (Emden, 29 juny 2019).

Ûnder: Fan lofst nei rjochts: Johanna Evers (Seelter Buund), Thomas Möller-Tobiassen (Die Friesen), Chris van Hes (Jongfryske Mienskip), Netty Zander (Westfries Genootschap) by de krekt oanbrochte tinkplaat foar it Redbad-jier (Ihlow, 29 juny 2019).

Earste 'Smûke Jûn'

De namme fan ús feriening seit it al. Wy binne in mienskip! En dy mienskip hat de lêste jierren aardich wat wurk ferset. Dêrom wie it no tiid om as Jongfryske Mienskip smûk by elkoar te kommen en mei elkoar yn petear te gean: In 'Smûke Jûn' moast der komme!

Mar ja, hoe moat men soks no stal jaan? Yn it bestjoer wiene wy der gau út. Wy woenen Abe de Vries freegje om in kritysk lûd hearre te litten en dy naam fuort de útdaging oan. It bestjoer woe fan de smûke jûn wat spesjaals meitsje en kaam fan 'spesjaal' al gau út op 'spesjaalbier'. Sa wie it idee fan in ynter-Fryske bierpriuwery berne.

It resultaat fan de earste 'Smûke Jûn' fan de JFM: in prikkeljende rede fan Abe de Vries dy't oanfitere om ris mei oare eagen nei de Fryske saak te sjen. Hy krige in grut applaus fan de oanwêzigen. De bierkes en de hapkes glieden deryn as iel en in miks fan gesellichheid en goede petearen kaam op gong. Mei rjocht en reden mei dizze klup it wurdse 'mienskip' yn 'e namme drage.

Om in ympresje te krijen fan de moaie jûn, litte wy hjir in pear foto's sjen en fia de ûndersteande link kinne jim de taspraak fan ús nijste lid Abe de Vries nochris neilêze:

<https://seedyksterfeartfisk.blogspot.com/2019/11/de-brykfryske-mienskip-lezing-halden.html>

Boppe: Groepsfoto by de tinkplaat foar it Redbad-jier (Ihlow, 29 juny 2019).

Lofts: De haven fan Emden.

Hjirûnder: André Freimuth oan it wurd (Oerterp, 1 novimber).

Ûnderst: Tsjoch! (Oerterp, 1 novimber 2019).

